

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационен труд
за придобиване на научната и образователна степен „доктор”

Автор на рецензията: проф. д-р Бончо Вълков Господинов (Софийски университет „Св. Климент Охридски”, Факултет по педагогика)

Научна област: Педагогически науки

Професионално направление: Педагогика на обучението по...

Научна специалност: Методика на обучението по български език и литература в началния етап на образованието

Университет: СУ „Св. Климент Охридски

Факултет: Факултет по педагогика

Катедра: Дидактика

Заглавие на дисертацията: Формиране на социокултурни и комуникативноречевни компетентности чрез обучението по български език и литература в 1. – 4. клас.

Име на дисертанта: Ирена Христова Райкова

Научен ръководител: проф. дпн Нели Иванова

1. Данни за дисертанта

Ирена Райкова е родена 25 февруари 1974 г. През 1998г. завършва специалност Начална училищна педагогика в СУ „Св. Климент Охридски“. От 2001г. досега работи последователно като възпитател, начален учител и старши учител 1-4 клас последователно в 105 СОУ „Атанас Далчев“, Детска езикова школа „Кимба“, 83 Основно училище „Елин Пелин“ и 137 СУ „Ангел Кънчев“ в гр. София. Има множество специализации в областта на образованието у нас и в чужбина.

През януари 2020г., след спечелен конкурс, е зачислена като редовен докторант към катедра Дидактика във Факултета по педагогика на Софийския университет.

2. Данни за процедурата

Ирена Райкова е зачислена като задочен докторант на 28.01.2020г. (Заповед № РД 20-269/ 30.01.2020г.) След успешно приключила процедура за предварително обсъждане на дисертационния труд в първичното звено – катедра „Дидактика“ на Факултета по педагогика, докторантката е предсрочно отчислена с право на защита на 28.03.2023г. В периода между зачисляването и отчисляването е положила успешно всички изпити и е изпълнила всички дейности, предвидени в индивидуалния учебен план.

На свое заседание на 28.03.2023г. на Факултетният съвет на Факултета по педагогика (Протокол №10/28.03.2023) гласува единодушно решение за разкриване на процедура за публична защита.

От самото начало процедурата отговаря изцяло на изискванията на Закона за развитието на академичния състав на Република България и на Правилник за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“.

3. Данни за дисертацията и автореферата

Представената за рецензиране дисертация е посветена на проблем, чиято актуалност през последните две-три десетилетия става все по-отчетливо открояваща се. А именно, формирането на базови (ключови) компетентности у подрастващите чрез обучението в рамките на училищното образование. Значимостта на проблема се подчертава чрез нормативната регламентация на прилагането на компетентностния подход в ЗПУО и подзаконовите нормативни актове, чрез посветените на неговата концептуализация и разрешаване множество научни изследвания и публикации, а също и чрез прилаганите в педагогическата практика сериозни ресурси и усилия за формирането на ключовите компетентности.

Дисертационният труд е с общ обем от 327 страници и включва въведение, три глави, заключение, библиография от 123 източника (107 на кирилица и 16 на латиница) и 11 приложения. Основният текст е 296 страници, в които са включени 42 фигури, 42 таблици и 40 изображения.

Във въведението авторът обосновава актуалността и значимостта на формирането на социокултурните и комуникативноречевите компетентности, които са „...необходима предпоставка за приобщаване на личността към националната и световната култура, за резултатна комуникация както с представители на собствената, така и на други култури.“ (с. 4) В обосновката се откроява критичният аналитичен поглед на докторантката към действащата учебна документация, следствие от натрупания добър практически опит: „Описаните в учебните програми 1. - 4. клас очаквани резултати (СК и КР компетентности), които ученикът трябва да притежава в края на 4. клас, не дават яснота за методическия подход, който учителят може да използва в учебно-възпитателния процес, за дейности, които ще развият изследваните компетентности.“ (с. 5) Въведението включва ясна и добре структурирана концептуална рамка на дисертационното изследване с прецизно диференцирани и еднозначно и адекватно дефинирани компоненти – обект, предмет, цел, задачи, хипотези и изследователски методи.

Първата глава на дисертационния труд е посветена на концептуализацията на проблема за формирането на социокултурните и комуникативноречевите компетентности чрез обучението по български език и литература в 1. – 4. клас, като съвсем уместно се започва с терминологичните уточнения. За целите на изследването докторантката анализира и изяснява съдържанието на понятията *компетентност*, *ключова компетентност*, *комуникативна компетентност*, *социокултурна компетентност* и *комуникативноречева компетентност*. Още в началото на анализа се прави

се уточнението, че „...структурните компоненти на комуникативната компетентност (социолингвистична компетентност, дискурсна компетентност, стратегийна компетентност, социална компетентност и др. компетентности) се разглеждат поотделно с цел да се изяснят и конкретизират техните съдържателни, функционални и др. характеристики“, но „в практически план, в учебно-възпитателния процес, е целесъобразно те да се формират в единство.“ (с. 8) В хода на анализа се демонстрира задълбочено познаване на публикациите на множество български и чуждестранни автори, посветени на изясняване на същността и съдържанието на компетентността, отношението „компетентност – компетенция“, видовете компетентности и тяхното формиране, езикът като средство за общуване, отношението между език и култура.

Обърнато е специално внимание на компетентностния подход в обучението по БЕЛ в началния етап на основната образователна степен и в частност на мястото на социокултурните и комуникативноречевите компетентности в процеса на обучение. Тук освен познаване на значими публикации по проблема авторът демонстрира и много добро познаване на нормативната уредба, регламентираща прилагането на компетентностния подход – закон, наредби, рамков учебен план, учебни програми.

Съществена част от първата глава е посветена на методическите аспекти на формирането на социокултурните и комуникативноречевите компетентности чрез обучението по български език и литература в 1. - 4. Клас, което е разбираемо с оглед темата на дисертационното изследване. Докторантката анализира и представя спецификата на методическия подход на учителя за формиране на изследваните компетентности, като подчертава значимостта на съобразяването на този подход с принципите на обучение и с ефективното педагогическо общуване в процеса на обучението.

В края на първата глава, като резултат от проучването и анализирането на проблема за формирането и развитието на социокултурни и комуникативноречеви компетентности, е създаден теоретичен модел за формиране и развитие на тези компетентности, послужил впоследствие като основа за конструиране на емпиричен модел, който е апробиран по време емпиричното изследване.

Във втората глава е представен дизайнът на едно мащабно замислено, добре планирано и също така добре осъществено емпирично изследване. Изследването е реализирано в общо 4 етапа. Първият етап, обозначен от автора като подготвителен, включва два подетапа. През първият от тях, осъществен в рамките на научноизследователски проект „Равнище на формираност на социалингвистични и социокултурни компетентности в началния етап на основната образователна степен“, са анкетирани общо 314 учители и 129 родители. Анкетирането има за цел да проучи мнението на учителите и родителите относно:

- равнището на формираност на СК и КР компетентности на учениците от НЕ на ООС;
- методическия подход на учителя за насърчаване на четенето и повишаване на грамотността;
- ефективността на учебно-възпитателния процес (прилагани методи, похвати, форми и средства на работа в обучението по БЕЛ);
- степента на ползотворно сътрудничество между училището като институция и родителите;
- степента на сътрудничество между училището и други институции (музеи, библиотеки, театри и др.).

Въз основа на анализа на данните от анкетното проучване е конструиран и обоснован емпиричен модел формиране на социокултурни и комуникативноречеви компетентности чрез обучението по БЕЛ в началния етап на общообразователната степен, включващ в себе си три категории методически идеи – за развитие на познавателните процеси, за формиране и развитие на социокултурни компетентности и за формиране и развитие на комуникативноречеви компетентности. Конструиран е и методически инструментариум, съдействащ за развитие на устната и писмената реч на учениците и усъвършенстване на уменията им за общуване. За всяка методическа идея са конкретизирани цели, задачи, технология на изпълнение, очаквани резултати като компетентности (социокултурни и комуникативноречеви) на ниво учебна програма, методи, форма на работа и средства на обучение. Заедно с това са конструирани и дидактически тестове в качеството на диагностичен инструментариум за определяне на нивото на формираност на социокултурни компетентности у учениците и по-конкретно, на уменията им за четене с разбиране. Като допълнителен диагностичен инструментариум са използвани преразказ и творческа задача (съчинение по преживяване). Определени са критерии и показатели за измерване на изследваните компетентности.

Така конструираните емпиричен модел и инструментариуми са подложени на експертно оценяване от 10 експерти – двама директори, един заместник директор и седем старши учители с богат педагогически опит (трудов стаж по специалността между 25 и 43 години). Анализът на данните от експертното оценяване показва, че „...ако методическият подход на учителя бъде обогатен с предложения методически инструментариум, би съдействал за формирането и развитието на СК и КР компетентности на учениците.“ (с. 213)

и че „...диагностичният инструментариум може да послужи за целите на емпиричното изследване.“ (с. 214).

Следващите три етапа, обозначени от докторантката като констатиращ, формиращ и заключителен по същество представляват абсолютно адекватно реализиран на практика класически вариант на експериментална програма за изследване с една контролна група. Двете групи – експериментална и контролна, са изравнени в количествено отношение и се състоят от по 20 четвъртокласника. Резултатите от проведения предварителен тест (Pretest) показват, че входните равнища на двете групи са относително сходни, като докторантката съвсем уместно е решила групата с по-ниско входно равнище да бъде експериментална. Експерименталното апробиране на конструирания емпиричен модел е осъществено през учебната 2020-2021 година в условията на две форми на обучение (традиционна присъствена и дистанционна) заради пандемията Ковид-19. По време на експерименталното обучение е осъществено наблюдение по предварително зададени категории в експерименталната група, което има за цел да установи активността на учениците учебните часове, интересът към учебните задачи, пълнотата на отговорите, умението да участват в диалог и др. Взети са предвид успеваемостта на учениците, техните срочни и годишни оценки, както и резултатите от НВО по БЕЛ.

В третата глава на дисертацията е представен анализ на резултатите от проведеното емпирично изследване. Тук докторантката демонстрира добри умения за представяне (таблично и графично) и анализ на емпирични данни. При анализа на данните от анкетирането е работено с процентни отношения, при анализа на данните от експертното оценяване – със средни стойности, а при анализа на данните от експерименталното апробиране на модела – със статистически тестове за проверка на хипотези с цел да бъде проследено

представянето на учениците от двете наблюдавани групи (Т-test на Стюдънт, тест на Ман – Уитни, тест на Шапиро-Уилк, тест на Ливийн за равенство на дисперсиите), както и със средни стойности за всяка от двете групи с изчисляване на стандартно отклонение и стандартна грешка. Резултатите от изследването потвърждават убедително формулираните хипотези и дават основание на автора да направи адекватни изводи и обобщения.

Дисертационният труд е изцяло дело на автора и е разработен в съответствие с изискванията и нормите на научната етика.

Докторантката има 6 публикации по темата на дисертацията – 2 в научни издания, реферирани и индексирани в световноизвестни бази данни с научна информация и 4 в нереферирани списания с научно рецензиране или публикувани в редактирани колективни томове с общо 120 точки при минимално изискуеми 30 точки според Минималните национални изисквания за област 1. Педагогически науки.

Авторефератът напълно съответства на структурата и съдържанието на дисертацията.

4. Научни приноси

Внимателният прочит и анализ на предложения за рецензиране дисертационен труд дават основание на преден план да се изведат следните основни приноси:

1. Обоснован е и е конструиран авторски модел, включващ система от методически идеи, съдействащи за формирането и развитието на социокултура и комуникативноречева компетентности у учениците в единство с развитието на когнитивните процеси (мотивация, памет, внимание, мислене).

2. Осъществено е добре планирано експериментално изследване за апробиране на конструирания модел като е използван авторски инструментариум, разработен специално за изследването.
3. Предложеният методически подход дава възможности за усъвършенстване и на литературните, езиковите, дискурсите и др. компетентности на учениците. Според мен това е един от основните приноси на дисертацията в практически план.

Към докторантката имам и следните два въпроса:

1. На с. 29 четем: „Компетентностно ориентираното обучение е личностно ориентирано. В центъра на обучението е ученикът, който активно участва в конструирането на своите знания, взаимодействайки със своите съученици и със света около него. Новата роля на ученика изисква от него проява на отговорност към собственото му обучение, инициативност и личен принос при решаване на поставените учебни задачи.“ ***Въпросът ми е въвеждането на компетентностния подход ли променя мястото и ролята на ученика в обучението?***
2. Би ли могла докторантката да дефинира понятието „методическа идея“? Поставям въпроса по този начин, защото една такава идея е обозначена като ситуативна игра („Невидимо наметало“ на с. 121), други като техники („Повтори ритъма“ и „Брой в обратен ред“ на с. 123), трети като диктовка („Картинна диктовка“ на с. 125), четвърти като средства („Визуални средства“ на с. 133) и др.

5. Публикации

Докторантката има 6 публикации по темата на дисертацията – 2 в научни издания, реферирани и индексирани в световноизвестни бази данни с научна информация и 4 в нереферирани списания с научно рецензиране или публикувани в редактирани колективни томове с общо 120 точки при

минимално изискуеми 30 точки според Минималните национални изисквания за област 1. Педагогически науки.

6. Заключение

В заключение искам да заявя, че депозираното за обсъждане дисертационно изследване отговаря изцяло на изискванията към такава разработка. То е изцяло самостоятелно дело на автора. В него са демонстрирани силна лична професионална ангажираност към изследваната проблематика, задълбочено познаване на същността на изследователския проблем, високо равнище на умения за теоретичен анализ, както и умения осъществяване на емпирично педагогическо изследване. Закономерно следствие от това е един дисертационен труд от високо качество.

Това ми дава основание да препоръчам на членовете на уважаемото жури да гласуват за присъждане на **Ирена Христова Райкова на образователната и научна степен „доктор“** по професионално направление 1.2.Педагогика на обучението по... (Методика на обучението по български език и литература в началния етап на образованието).

23.04.2023г.

Рецензент:
(проф. д-р Бончо Господинов)